

OD ZOBOTREBCEV DO GAJBIC

SPREMEMBE V DOMAČI OBRTI ŠKOCJANSKIH HRIBOV

Boris Kuhar

Škocjanski hribovi na Dolenjskem so visok kraški svet, ki se vleče med Turjakom in Radenskim poljem ter obsega 12 vasic in zaselkov. Vedno so bili kljub bližini Ljubljane (23 kilometrov) gospodarsko zaostali in odmaknjeni od sveta. Kmetijstvo je bilo in je tudi še danes zaostalo. Temu je kriva skopa kraška zemlja, ki ni mogla preživljati številnih družin v teh pasivnih krajih. Gospodarstvo je bilo še v veliki meri avtarkično. Razen tega je bila značilnost teh krajev v preteklosti stalno pomanjkanje hrane. Ob slabih letinah, ki so bile tod pogoste, so se ponavljale hude lakote.¹ Sredi preteklega stoletja, to je v času, ki ga še zajema naša študija, je bila tu izredno razširjena domača dejavnost. Ljudje so si sami izdelali vse, kar so potrebovali za obleko in prehrano in tudi vse kmetijsko orodje. Zato lahko govorimo o izredni spretnosti in nadarjenosti za izdelovanje vseh mogočih predmetov iz lesa, pa tudi nadarjenosti za izdelavo oblačil in za razne obrti kot so tesarstvo in zidarstvo.

Delitev dela v hišni obrti se je tu začela razmeroma pozno, šele sredi preteklega stoletja, v mnogih primerih pa šele konec stoletja ali v začetku tega stoletja. Tako je nastal poseben sloj domačih obrtnikov, ki so izdelovali tudi škafe, brente, oselnike, krtače, košare in v zadnjem času obešalnike. V vseh primerih pa so bili ti obrtniki še kmetje. Zato lahko tu govorimo še vse do druge svetovne vojne o izredno močni hišni dejavnosti. Kmet si je praktično izdelal vse sam ali pa s pomočjo sosedov. Zgradil si je hišo, postavil kozolec in sam izdelal večino potrebnega orodja ter raznih naprav za svoje gospodarstvo. Močno je bilo v tem predelu razširjeno tudi izdelovanje oblačil iz volne, strojenje poljšjih kož za polhovke, večjih kož za kožuhe in preprosto strojenje svinjskih in govejih kož za obutev. Toda vse te obrti, predvsem pa še domače suknarstvo, to niso bile razvite tako kot npr. na Gorenjskem. Zato so tudi tu razmeroma dolgo uporabljali platno tako kot na Gorenjskem sukno. V času, ko pa sta na Gorenjskem še povsod prevladovala sukno in raševina, pa so tod v praznični noši prevladovale že razne tovarniške tkanine. Ta ugotovitev M. Ložarjeve² za zahodno Dolenjsko je posebej značilna še za Škocjanske hribe.

¹ Župnijska kronika Škocjan, knjiga I. Škofijska knjižnica Ljubljana.

² Marta Ložar, Slovenska ljudska noša. NS II, str. 193.

K nazadovanju izdelave domačega sukna in platna pa je že sredi stoletja močno prispevala tudi nova hišna dejavnost — izdelovanje zobotrebcev. Na tem terenu smo lahko zbrali bogato ljudsko izročilo³ in tudi nekaj pisanih dokumentov⁴ o tem, kako je ta nova hišna dejavnost hitro povzročila, sicer posredno, propad predelovanja lanu, opuščanja ljudske noše, hitrejše spremembe v načinu oblačenja. Iz avtarkije in od enostavnega menjalnega gospodarstva so se ljudje vedno bolj preusmerjali k denarnemu gospodarstvu. S prodajo zobotrebcev so dobili denar za nakup obleke. Razen tega je izdelovanje zobotrebcev povzročilo še druge spremembe v raznih panogah gospodarstva. Spremenil se je tudi način prehrane prebivalstva. Ljudje so začeli kupovati posamezna živila, ki jih poprej niso poznali v svoji prehrani. Dober zaslužek ob prehodu stoletja pri prodaji zobotrebcev je tudi pripomogel k hitrejšemu propadu starih lesenih hiš, pa tudi k spremembam in modernizaciji hišnega inventarja. Tako so zobotrebci že po nekaj desetletjih, odkar se je hišna obrt tu udomačila, prispevali k spremenjenemu gospodarjenju. Za to hišno dejavnost lahko ugotovimo, da je pomenila predvsem izboljšanje gospodarskega stanja manjših kmetov in bajtarjev, ki so imeli številne družine in malo obdelovalne zemlje. Zato so se ljudje izredno oprijeli te hišne dejavnosti. Njen razvoj v teh krajih je podoben razvoju izdelovanja zobotrebcev tudi v drugih pasivnih predelih Dolenjske.

V Škocjanskih hribih so se začeli ukvarjati s to hišno dejavnostjo razmeroma pozno. Kot začetek izdelovanja klincev — tako tu še danes pravijo zobotrebce — je v farni kroniki zapisana letnica 1850.⁵ V te kraje se je razširilo iz Ljubljane in barjanskih vasi.⁶ Najprej so začeli tu delati zobotrebce pri Jakcu na Velikem Ločniku in pri Cesarju na Malem Ločniku l. 1850.⁷ Nekaj let kasneje so jih izdelovali že številni kmetje po vseh vaseh Škocjanskih hribov. Največ so jih v prvih letih izdelali v Laporju, zato so se v drugih vaseh posmehovali, da imajo v tej vasi »klinčfabriko«. Tako pa so imenovali hiše, kjer so izdelali največ zobotrebcev, tudi na sosednjih področjih, v vaseh šenturške in velikolaške fare.⁸

V prvih letih so zobotrebce zbirale po hišah še jajčarice in jih nosile prodajat v Ljubljano in Trst. Pozneje so jih izdelovalci tudi sami nosili prodajat v ljubljanske gostilne, trgovine in celo po meščanskih hišah. Iz ohranjenih dokumentov nam je znanih nekaj primerov, ko so si posamezni kmetje — prekupčevalci in mali trgovci — na vse načine priza-

³ Terenski zapisi ekipe EM za teren Škocjan-Šentjurij leta 1948, ekipe SEM leta 1964 in terenski zapisi iz Škocjanskih hribov iz let 1963—1965.

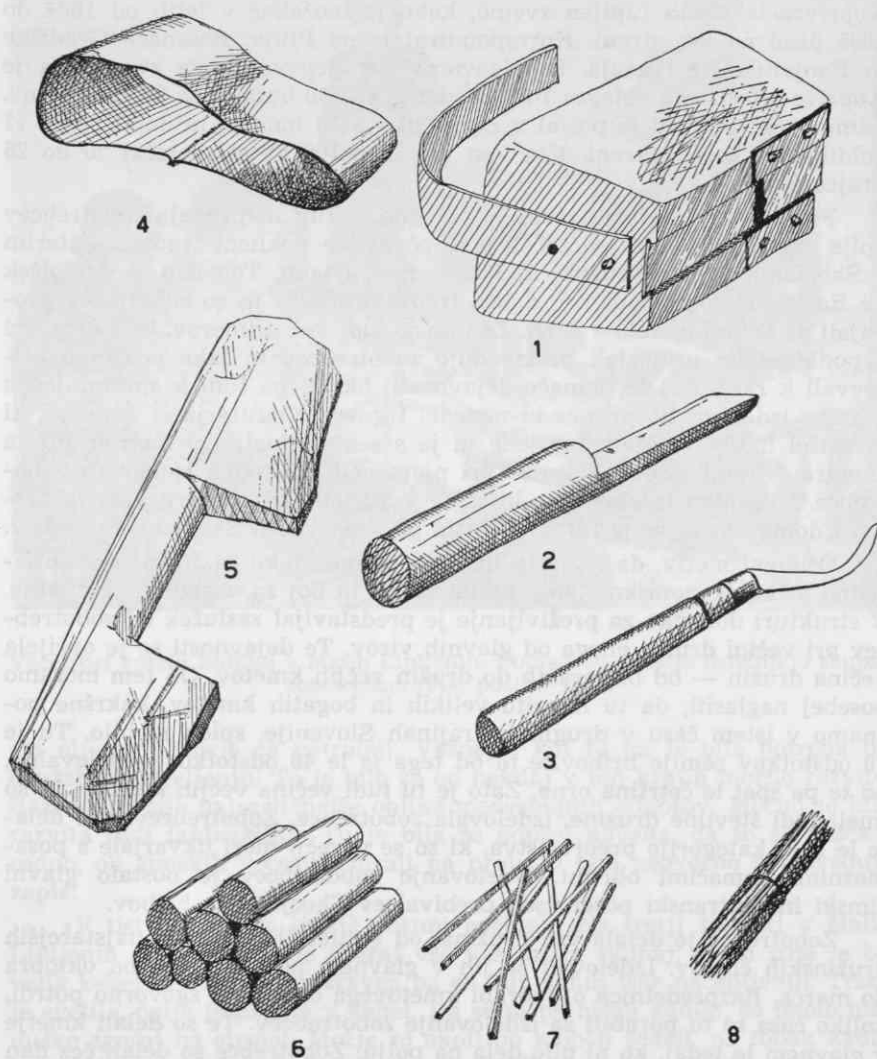
⁴ Župnijska kronika fare Škocjan pri Turjaku, knjiga I-IV.

⁵ Župnijska kronika Škocjan I.

⁶ Janko Trošt, Ribniška suha roba v lesni domači obrti. SE III-IV, 1951, str. 53.

⁷ Župnijska kronika Škocjan I.

⁸ Terenski zapisi ekipe EM s terenov Šentjurij in Velike Lašče. Arhiv SEM. SEM.

1 — oblič za zobotrebece, 2 — merca, 3 — nožek za špičenje, 4 — žakelj za »klince pucat«, 5 — »vogel« za rezanje, 6 — panjički, 7 — neošiljeni zobotrebeci, 8 — butarica zobotrebecev

devali, da bi vnovčili zobotrebce. Iz ohranjenega arhiva⁹ kmeta Janeza Koprivca iz Malih Lipljen zvemo, kako je možakar v letih od 1884 do 1895 pisal na vse strani. Korespondiral je od Ptuja, Bosenske Gradiške in Banjaluke do Dunaja. Iz odgovorov na njegova pisma zvemo, da je Koprivc nekaj tega »blaga« tudi prodal in to 100 butaric za 35 krajcarjev. Samo v eni pošiljki je poslal v Banjaluko 3150 butaric in dobil zanje 11 goldinarjev in dve kroni. Kmetom pa je za 100 butaric plačal 20 do 25 krajcarjev.

Pozneje, na prehodu stoletja, sta bila odkup in prodaja zobotrebcev bolj organizirana. Te so začeli odkupovati že poklicni trgovci: Peterlin v Škocjanu, Žužek, Prusnik in Prajar na Turjaku, Tomažin in Andolšek na Rašici. Ti so organizirali dobro trgovsko mrežo in so zobotrebce prodajali na Dunaj in celo v ZDA. Znanih je tudi več primerov, ko so trgovci vzpodbujali in usmerjali proizvodnjo zobotrebcev in tako po svoje prispevali k razširitvi te domače dejavnosti, hkrati pa tudi k spreminjanju tehnike izdelave. Za primer bi navedel trgovca Klofutarja iz Zagreba, ki je prišel l. 1903 v Male Lipljene in je s seboj odpeljal v Zagreb Jožeta Lundra s tremi sinovi, ki so se pri njem učili tri tedne izdelovati zobotrebce.¹⁰ Tehniko izdelovanja, ki so se je naučili pri tem trgovcu, so prenesli domov in ta se je hitro razširila po vseh vaseh Škocjanskih hribov.

Osnovni motiv, da se je ta hišna dejavnost tako razširila, je bilo izredno težko ekonomsko stanje prebivalstva in boj za vsakdanje življenje. V strukturi dohodka za preživljanje je predstavljal zaslužek od zobotrebcev pri večini družin enega od glavnih virov. Te dejavnosti se je oprijela večina družin — od bajtarskih do družin večjih kmetov. Ob tem moramo posebej naglasiti, da tu izrazito velikih in bogatih kmetov, kakršne poznamo v istem času v drugih pokrajinah Slovenije, sploh ni bilo. Tu je 70 odstotkov zemlje hribovite in od tega je le 40 odstotkov obdelovalne, od te pa spet le četrtnina orne. Zato je tu tudi večina večjih kmetov, ki so imeli tudi številne družine, izdelovala zobotrebce. Zobotrebcev niso delale le tiste kategorije prebivalstva, ki so se v večji meri ukvarjale s posameznimi domačimi obrtni. Izdelovanje zobotrebcev je postalo glavni zimski in postranski posel vseh prebivalcev Škocjanskih hribov.

Zobotrebce je delala vsa družina, od šestletnih otrok do najstarejših družinskih članov. Izdelovali so jih v glavnem pozimi, to je od oktobra do marca. Razpredelnica o uporabi kmetovega časa nam zgovorno potrdi, koliko časa so tu porabili za izdelovanje zobotrebcev. Te so delali kmetje v glavnem le tedaj, ko ni bilo dela na polju. Zobotrebce so delali čez dan vsak zase doma. Zjutraj so nažagali »pencličke«, ki so morali biti sveži in vlažni, da so se raje klali; družina je sedela za pečjo in delala zobotrebce. Zvečer so se zbirali po hišah. Vsak je vzel s seboj v leseni škatli naklane pencličke in »nojžk« ter odšel k sosedu. Navadno se je v treh, štirih hišah zbirala vsa vas. Tako so prihranili tudi denar za razsvetljava

⁹ Arhiv kmeta Janeza Koprivca iz Malih Lipljen. Arhiv SEM.

¹⁰ Župnijska kronika Škocjan I.

Večer pri kmetu Baldku v Malih Lipljenih. Domači in sosede izdelujejo skupaj zobotrebce. (Fot. pozimi 1965)

(za olje in pozneje za petrolej). Važnejše kot to pa je bila potreba po družabnem življenju. To je bilo že od nekdaj v teh krajih močno razvito. Razvite so bile najrazličnejše oblike medsebojnih odnosov. Močno je bila razvita tudi fantovščina. Tu je bila že poprej navada, da so se vaščani redno, ob zimskih večerih zbirali na preji. O tem zgovorno pripoveduje zapis:

»V tistih časih so ljudje pozimi počivali. Na tretji številki v Malih Lipljenih (zdaj Sever), je skoraj vsa vas prišla skupaj. Sredi izbe je bil velik kebel in voda notri, zraven pa en kup suhih trsk nacepljenih. Trska je svetila, oglje je padalo v kebel. Da se ni po hišah kadilo, so imele hiše duške zgoraj na stropu. Možje so okoli po klopeh sedeli, pa tobak kadili in stori je pripovedovali. Ženske so predle. Enkrat so se Malilipenjci zbrali na tretji številki, en večer pa v »Krakov« pa so se menili, najraje od strahov in copernic...«¹¹

Zato se je tudi kolektivno izdelovanje zobotrebcev tu močno razvilo. Ob večerih se je starim rada pridružila še mladina. Poslušala je pripovedovanja iz preteklih časov, o vojni s Francozi, o skritih zakladih. Tu so

¹¹ 1. c.

se fantje in dekleta tudi poskušali v petju in prirejali družabne igre. Tako so ti večeri pomenili tudi močno vzpodbudo za nastajanje ljudskih pesmi, za uvajanje raznih družabnih običajev. To je bil tudi ugoden kraj za fantovska dvorjenja dekletom. Dekle, ki je bilo godno za možitev, je navadno samo vzelo butarice. Fant ji je dvoril, štel zobotrebce v butarico in ji podajal svežnje. Če mu je dekle vrglo klobko prejice, s katero je vezalo butarico, po delu v glavo, je to pomenilo, da sme še priti k njej v vas in da ga rada vidi. Če pa mu je dekle skrivaj zataknilo zobotrebce za trak na klobuku, pa mu je tako sporočilo, da ga ne mara.

Zobotrebce so delali do polnoči, potem pa so navadno še pili žganje, igrali karte in uganjali razne norčije. Tako so se ob tej domači obrti ustalile razmeroma v kratkem času tudi posamezne šege in navade, povezane z zobotrebci. Les za zobotrebce je vedno preskrbel gospodar sam. Sekal ga je lahko le v času od sv. Martina do sv. Jožefa. Zato je nastal tudi pregovor: »Svet Martin lesko blagoslovi, le brž krivčke v roke! Kadar bo svet Jožef k nam priromal, si bo leskovo popotno palico urezal v leščevju. Kdor hoče s pridom zobotrebce rezat, ne sme za svetim Jožefom v grm bezat!«

Tudi pozdrav je bil že povezan z zobotrebci. Če je prišel kdo v hišo, ko so pekli kruh, je rekel: »Bog daj srečo, mati! Kruh pečete?«

Gospodinja je odzdravila: »Bog požegnaj, kruh v peči, sveti duh naj žegna delo na peči!« To zadnje je pomenilo les, ki se je sušil za zobotrebce. Sušili so ga največ ob peki kruha.

O tem je nastala tudi ljudska pesem:

Mati pred mentrgo stoje,
oča belijo leščevje;
mati koruznjak mesijo,
oča količje koljejo;
mati koruznjak pečejo,
oča na peč les mečejo.

Le peči se kruhec,
le suši se les,
le krivčke v roke;
sam Bog pride lês (le-sem).

Neznan pesnik je za dekleta na skupnem večeru ob izdelovanju zobotrebcev zložil tudi tole pesmico:

»Če hočeš se še ta predpust možiti,
moraš dobro krivček sukati,
moraš največ butarc zvezati,
rezin največ pod mizo stresati!
Le sukaj s krivcem, ej deklíč,
le glej, kak gleda te fantič!

Tudi ženitovanjske šege so bile povezane s to hišno dejavnostjo. Ko je šla nevesta od hiše, je dobila med balo tudi svoj krivček in butarico zobotrebcev; ostro nabrušen krivček je bil od očeta, butarica od matere.

To so dali starešini in ta je oboje izročil nevesti šele na njenem novem domu. To je bil najslavnejši trenutek gostije. Nevesta je navadno ob tem jokala, starešina pa je zapel:

Nevesta, nevesta,	Boš butarce vezala,
le pomni ta dan,	z rezinami kurila,
ko krivec te spremlja,	rajniše štela,
koder nosi te zemlja,	možička z ljubeznijo grela.
nikar, oj nikar se krivca ne bran.	

Na božični večer, ko je prišla družina od polnočnice, je pogostila gospodinjo vse s pogačo. V to je bilo zapičenih toliko zobotrebcev, kolikor je ljudi pri hiši. Vsak je moral s tem zobotrebcom nato zbsti gospodinjo v roko in ob tem reči: »Bog in sveti duh, mati, da bi nam še k letu osorej pogačo pekli!«

Tudi ob smrti je dobil zobotrebčar v krsto krivec in toliko zobotrebcev, kolikor mu je bilo let na dan smrti. Na kropivčku je bila smrekova vejica in butarica zobotrebcev. Kdor je prišel kropit, je prinesel s seboj butarico zobotrebcev, jo omočil v blagoslovljeni vodi in vrgel v cajno kot njegov prispevek za sveče.

Tudi ti običaji nam po svoje zgovorno kažejo velik pomen zobotrebčarstva za te kraje. Večina prebivalcev si je s prodajo zobotrebcev zagotovila osnovo za življenje in si za denar kupila osnovni živež. Posamezni kmetje in tudi bajtarji pa so z zobotrebci celo obogateli in so si z denarjem, ki so ga dobili zanje, prekrili slamnato streho z opeko ali pa so namesto stare lesene, zgradili novo, zidano hišo in si celo dokupili zemljo. Znani so tudi primeri, ko je iz kočarja po zaslugi zobotrebcev postal kmet.¹²

Imamo podatke, da so ljudje dobili konec 19. stoletja za 100 butaric oblatih zobotrebcev 20 do 25 krajcarjev, odkupovalci so jih nato prodali naprej v mesto po 30 do 35 krajcarjev. Leta 1907 pa so kmetje dobili za 100 butaric že 30 krajcarjev, za 100 butaric zobotrebcev iz hudalesa pa 1,80 forinta. Leta 1908 je »marsikatera hiša zaslužila s klinci na leto (v zimskem času) 200 do 300 goldinarjev. Leta 1907 je škocjanska fara dobila za zobotrebneke okoli 16.000 kron.«¹³ Leta 1936 je bila cena za 100 butaric zobotrebcev 7 dinarjev. Letno so samo v Malih Lipljenih izdelali okrog 30.000 butaric.¹⁴

¹² Zapis v Župnijski kroniki Škocjan I navaja kot primer Grzetove v Laporju. Podoben primer iz novejšega časa pa je nekdanji maslačar Opaldar, ki si je s pridnim delom, iz domačih obrti, predvsem še z izdelovanjem zobotrebcev (imel je 13 člansko družino) zaslužil denar, dokupil zemljo, tako, da je bil že pred zadnjo vojno polovičar, po vojni je še obnovil hišo in velja danes za enega najmočnejših kmetov v vasi. Podoben primer sta še kmeta Maver in Kahel ter še nekaj posestnikov iz Malih Lipljen.

¹³ Župnijska kronika Škocjan I.

¹⁴ Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937, str. 359.

Tehniko izdelovanja zobotrebcev so za sosednja področja in fragmentarno tudi za posamezne kraje Škocjanskih hribov opisali Jovan¹⁵ Mrkun¹⁶ in Trošt.¹⁷ Njihove opise moramo še nekoliko dopolniti.

Najprej so zobotrebce izdelovali — »rezali — klali« kar z navadnimi noži »nojščki-kriučki«. Na zelo preprost način so klince »klali, obrezovali,« delali ali špičili. Les so »narezali« (nažagali) na tri cole (8 cm) dolge panjičke ali penčličke. Te so razklali še na drobnejše kose. Iz enega penčlička so narezali 20 do 50 zobotrebcev. Na obeh straneh so jih še lepo obrezali in koničili, posušili na peči in povezali v butaro. V prvih časih je bilo v butari 100, najmanj pa 80 zobotrebcev, kasneje so jih vezali po 20 skupaj.

Izdelovanje zobotrebcev se je v tem prvem obdobju hitro razširilo, za to nam govori že samo dejstvo, da so že v prvih dvajsetih letih izdelovanja iztrebili skoraj vse grmičevje, ki jim je dajalo les za zobotrebce. V farni kroniki je zapis, da so v začetku delali le brinove klince in so takrat brinove grmičke popolnoma pokončali.¹⁸ Nato so izdelovali zobotrebce še iz hudalesa, lašče in javorja.

Ko je zmanjkalo tega lesa, so posamezni kmetje uvedli novo tehniko izdelovanja: **oblanje — ublanje klincev**. Izdelali so poseben oblč za klince oblat ali ribežen za klince ribat. Narejen je bil iz masivnega kosa lesa, dolg 12,5 cm, širine 6 cm in višine 6 cm. Na zgornjem delu je po vsej dolžini vdeleno 2 cm široko ploščato železo, ki ima na enem koncu rezilo — klino. Na drugem koncu oblča je pritrjeno železo, ki je ukrivljeno tako, da se lahko zatakne za rob mize.¹⁹ S tem pripomočkom so izdelovali zobotrebce iz topolovega in javorjevega lesa, ko je tega zmanjkalo, pa iz jelovine in smrekovine. Oblanim zobotrebcom so rekli tudi »ta šlapasti«. Tudi za oblanje zobotrebcev so les sežagali na tri cole (8 cm) dolge panjičke. Te so olupili in razcepili kot za špičenje, nato so jih oblali ali »abribali«. Oblani zobotrebci niso šli najbolj v denar. Domače, predvsem pa še tuje tržišče je zahtevalo lepše, kakovostno boljše izdelane zobotrebce.

Tako se je po zaslugi že omenjenega trgovca iz Zagreba in ljubljanskih trgovcev po letu 1900 počasi uveljavila nova tehnika — **špičenje klincev z nožki krivčki** ali **krzino**. Tak nož ima železno, malo zaokroženo klino, ki je zapičena v leseni ročaj. Izdelovali so jih domači kovači iz roba starih kos. S temi so delali ta »ošpičene klince«. Les zanje so obdelali na podoben način kot pri najstarejši tehniki izdelave z noži. Razklane penčličke so koničili sedaj z nožkom na vogalih mize, navadno na posebnem lesenem podstavku, voglu. To je 18 cm dolg kos lesa, ki je na sredi 5 cm na široko in 3,5 cm na globoko izrezan in se natakne na rob mize. Nanj

¹⁵ Janko Jovan, Domače obrti na Kranjskem. Dom in Svet XVI. Ljubljana 1903, str. 417.

¹⁶ A. Mrkun, Obrti in trgovina velikolaškega okraja. Ljubljana 1936, str. 10—13.

¹⁷ Janko Trošt, l. c.

¹⁸ Župnijska kronika Škocjan I.

¹⁹ V zbirkah SEM so trije obličji iz Škocjanskih hribov (inventarna številka EM 6448, EM 6449 in EM 6450.)

naslonijo naklan panjičk ali klojno in zrežejo zobotrebce. Za izmero panjičkov so imeli posebno »merco za klince«. To je bila navadno debela olupljena palica, ki je bila v sredini globoko zarezana in odcepljena tako, da je bil en konec okrogel, drugi pa na notranji strani ploščat. Mera za zobotrebce je bila okrog 7 cm. Po sušenju na peči so morali izdelane zobotrebce še lepo očistiti. Vse do druge svetovne vojne so bili trgovci izredno natančni in so zahtevali, da so izdelovalci čistili vsak zobotrebec posebej. Zato so tudi izdelovali več vrst zobotrebcev. Eni so bili iz drevine in je bil vsak posebej očiščen; ti zobotrebci so bili najdražji. Poznali so tudi »ta šlapaste« (ploščate) in okrogle zobotrebce. Čistili so jih na »puc papir« (smirkov papir), največ po dva skupaj.

Tudi za izdelovanje zobotrebcev so ostali stari sami. Mihelčičeva oče in mati iz Zabukovja pozimi 1965

Pri pregledu gradiva o izdelovanju²⁰ zobotrebcev na sosednjem področju Dolenjske lahko ugotovimo, da je bila z malimi variantami tudi tam tehnika izdelovanja enaka kot v Škocjanskih hribih.

²⁰ Terenski zapisi ekip EM iz Šentjurja, Velikih Lašč in Žužemberka. Arhiv SEM.

ne ukvarjajo z izdelovanjem zobotrebcev le zaradi življenjskega obstoja. Sedaj delajo kmetje zobotrebce zato, da si izboljšajo svojo življenjsko raven, da si s tem dodatnim zaslužkom še modernizirajo stanovanja, si kupijo boljšo obleko, radijske in druge aparate in da si lahko uresničijo svoja stremjenja, da bi se v stanovanjski kulturi in tudi v načinu oblačenja čim bolj približali meščanom. Posamezne družine pa so z denarjem, ki so ga zaslužile pri zobotrebcih, tudi šolale svoje otroke.

Izdelovanje zobotrebcev je po vojni naraščalo vse dokler so imeli ti kraji še močno dnevno migracijo delovne sile v Ljubljano in sosednja industrijska središča. Od leta 1960 pa tu dnevna migracija delovne sile hitro nazaduje na račun stalne migracije iz teh, gospodarsko pasivnih krajev. S tem pa se zmanjšuje število prebivalstva in ljudi za izdelovanje zobotrebcev. Pred vojno je bilo tu največ družin z 8 do 10 člani, sedaj pa prevladujejo družine z 2 do 3 člani. Pri mnogih hišah je ostala le še stara generacija, ni več otrok, ki so nekoč predstavljali glavno delovno silo za izdelovanje zobotrebcev. Kljub temu, da se je izselilo predvsem gospodarsko aktivno prebivalstvo, tega na deželi ne smemo pojmovati enako kot v industriji, predvsem ne pri hišni dejavnosti kot je izdelovanje zobotrebcev. Te izdelujejo tudi stari, otroci in pred nekaj leti so jih izdelovali še tisti, začasno odseljeni, ki so se ob popoldnevih vračali na svoje domove.

Z nazadovanjem izdelave zobotrebcev v zadnjih letih je skoraj že povsem zamrlo družabno življenje teh vasi. V Malih Lipljenih npr., kjer se je prej zbirala v zimskih večerih vsa vas v dveh hišah pri izdelovanju zobotrebcev, delajo sedaj zobotrebce doma vsak zase in se zbirajo le še redki ožji sosedje, in to spet v dveh hišah, kjer je še ostala mladina. Tu so večeri ob zobotrebcih ostali še edini način družabnega življenja vasi in stikov med sosedi. Vzporedno z nazadovanjem te obrti so šli izredno hitro v pozabo vsi običaji in navade, ki so bili povezani z zobotrebci. Danes od tistih, ki so jih poznali še v prejšnjem stoletju, ne živi več nobena. Le še redki stari ljudje se jih spominjajo. Mnogo prej so šle v pozabo kot druge šege in navade, ki so tu v veljavi že stoletja. Nastale so razmeroma zelo hitro v točno določenem časovnem obdobju. Izredno hitro so se razširile zaradi velikega pomena te domače obrti za te kraje in so tudi povsem izumrle mnogo prej kot druge, ker niso imele niti časa, da bi se globlje zakoreninile v ljudski tradiciji.

V zadnjih časih je tudi razlika v času izdelave zobotrebcev. Zdaj jih ne delajo le pozimi kot nekoč, pač pa vse leto. Raziskovanja so pokazala, da tisti kmetje, katerim daje glavni dohodek preživljanje poljedelstvo, delajo zobotrebce le tedaj, ko ni dela na polju. Pri drugih pa smo ugotovili tudi primere, da zanemarjajo celo obdelovanje polja na račun zobotrebcev in v zadnjih letih še drugih domačih obrti. Danes tudi mnoge družine, ki so bile nekoč glavni izdelovalci zobotrebcev, teh ne delajo več, družine, ki pa imajo sedaj še več članov, predvsem več otrok, pa jih izdelajo več kot kdaj prej. Delajo jih noč in dan skoraj vse leto. Otroci

jih morajo delati že od sedmega leta naprej in to vsak dan in še vsak večer skoraj do polnoči. To pa se pozna tudi pri učnem uspehu šolskih otrok. Test, ki smo ga opravili na šoli v Starem apnu je pokazal, da je učni uspeh pri otrocih iz družin, ki delajo zobotrebce, mnogo slabši kot pri ostalih otrocih.

Pri preučevanju kmetovega delovnega dne in njegovega prostega časa smo ugotovili, da ta sedaj izkoristi sleherni prosti trenutek mnogo bolj kot pred vojno za razne dodatne dejavnosti. Kmet danes sebi in vseh družini ne privoščiti prostega časa, temveč ves čas, od ranega jutra do pozne noči, čas, ki mu ostane po delu na polju in pri živini, izkoristi za intenzivno izdelovanje zobotrebcev, gajbic za sadje in drugih izdelkov domače obrti.

Tako je pač njegovo stremljenje po čim večjem in čim hitrejšim zaslužkom. Tega mu lahko dajo zobotrebci, predvsem pa še nova hišna obrt — izdelovanje gajbic za sadje. Pobuda za to obrt je prišla kot pred sto leti za izdelovanje zobotrebcev iz Ljubljane. Trgovska podjetja so se povezala z zadrugami in te so vzbudile zanimanje za izdelovanje gajbic v gospodarsko pasivnih krajih. Leta 1959 je prvi začel izdelovati gajbice Mohar v Malih Lipljenah. Hitro so ga začeli posnemati sosedje in tudi prebivalci drugih vasi v Škocjanskih hribih. Nova hišna dejavnost je bila za kmeta še bolj donosna kot izdelovanje zobotrebcev. Nekaj dela pri izdelovanju gajbic lahko opravi kmet mehanizirano in tako zahteva to izdelovanje manj delovne sile. Gajbice dela v vsaki vasi le nekaj kmetov. Na vsem področju je okrog 80 izdelovalcev gajbic, med njimi so predvsem taki, ki imajo več smrekovega gozda. Za izdelovanje gajbic lahko porabijo tudi ves odpadni smrekov les, slabše smreke in smreke do premera 30 cm. Gajbice izdelujejo predvsem moški, pa tudi vsi otroci, od osmega leta naprej. Pri sami izdelavi nastopi delitev dela. Odrasli moški pripravijo les. Najprej nažagajo z ročno žago debela ali veje na 60 in 40 cm dolga polena. Te žagajo naprej s cirkularsko, žago, ki jo poganja električni motor, na »plohe«, debele 6 cm. Plohe razgažajo še v »dilce« ali »lajštice«, debele 1,5 cm, v »ta kratke« in v »ta dolge lajštice«. Posebej nažagajo trikotno obrezane »vogličke«. Eden reže les, drugi že zbija »akvirje« gajb. Na vogličke pribije okvirne late. Medtem eden od otrok po »modlu« ali »šabloni« zbija »podn« ali »dno«, drugi pa na »akvir« prebija »lajštrce« z 30 do 40 mm dolgimi žebli. Tretji dela luknje v »pleh« (pločevinasti trak za vogale), četrti te vezave pribija na voglih. Če dela tako vsa družina (moški člani in otroci) lahko v enem dnevu zbijejo tudi do sto gajbic. Te delajo vse leto, največ pozimi, sicer pa ob slabem vremenu in kadar jih ne preganja delo na polju. Vse gajbice odkupi kmetijska zadruga Grosuplje. Leta 1964 je kmet dobil za gajbo 200 dinarjev. Od tega je moral plačati »furmanu« za prevoz na Grosuplje od gajbe 10 dinarjev in še 8% prometnega davka od zaslužka. Leta 1965 pa je cena gajbe že od 250 do 270 dinarjev. Danes predstavljajo že gajbe za mnoge kmete najvažnejšo hišno dejavnost in tudi pomemben vir zaslužka. Ta dejavnost pa uspeva predvsem še zato, ker zahteva v primerjavi z izdelovanjem zobotrebcev

manj delovne sile. Pri izdelovanju gajb pomagajo lahko tudi družinski člani, ki se ob koncu tedna ali pa vsaj ob državnih praznikih vračajo domov z dela v mestu. Ti pripravijo navadno les in ga razžagajo. Starejši ljudje ali tudi otroci pa nato čez teden zbijajo gajbe. To je v glavnem moško opravilo, le v redkih primerih, kjer ni mož pri hiši, izdelujejo gajbe tudi ženske.

*

Ob koncu moramo ugotoviti, da kljub nazadovanju v izdelavi dajejo zobotrebcu še danes svojevrsten pečat življenju vasi v Škocjanskih hribih. V zadnjih letih pa so to tudi gajbice za sadje, ki vse bolj izpodrivajo zobotrebece. Njihovo izdelovanje raste v obratnem sorazmerju z nazadovanjem izdelave zobotrebcev. Z zmanjšanjem, staranjem in izumiranjem prebivalstva v posameznih krajih, močno nazaduje izdelava zobotrebcev.

Spremembe v domači obrti Škocjanskih hribov kažejo, da so bili tod ljudje pri obdelovanju lesa vedno spretni in domiselni in da so tudi svojo hišno dejavnost in domače obrti prilagajali življenjskim potrebam, dejanskemu stanju, zahtevam na trgu, in v zadnjih letih jih prilagajajo tudi vsem spremembam, ki jih prinaša današnji čas. Tako je domačo obrt izdelovanja zobotrebcev in gajbic pri posameznih kmetih nadomestilo celo izdelovanje lesenih gradbenih elementov za weekend hiše. S tem pa se

Kmet Sever iz Malih Lipljen zbija gajbe

Njegov sin Ivan pa reže na cirkularko »lajštice« za gajbe

domača obrt tod individualizira, povzroča, da izginjajo še zadnje oblike družabnega življenja, ki so jih še gojili na skupnih večerih ob izdelovanju zobotrebcev. Pri izdelovanju gajbic pa se pojavljajo nove oblike sodelovanja med kmeti, pri žaganju letvic na motornih žagah, ker te ima samo nekaj kmetov v vsaki vasi. Tako se menja tudi tehnika izdelovanja in prodira tudi v to domačo obrt mehanizacija. S tem pa omogoča domača obrt še večji zaslužek in prebivalce Škocjanskih hribov vse bolj odteguje od obdelovanja zemlje.

Proizvodnja zobotrebcev in gajbic za sadje²¹

Leto	Zobotrebci v butaricah	Gajbice
1960	2,700.000	30.000
1961	2,400.000	50.000
1962	1,880.000	70.000
1963	1,600.000	90.000
1964	798.000	100.000
1965	600.000	130.000

²¹ Sestavljeno po podatkih zbranih pri odkupovalcih zobotrebcev in gajbic v Starem Apnu, Turjaku, Vel. Laščah, Grosuplju in podjetju »Dom« Ljubljana ter kmetijski zadrugi Grosuplje.

ZUSAMMENFASSUNG

VON ZAHNSTOCHERN ZU VERSANDKISTEN
VERÄNDERUNGEN IM HAUSGEWERBE DER ŠKOCJANER BERGE

Der Autor spricht in seiner Studie über die Entwicklung des Hausgewerbes, vor allem über die Verfertigung von Zahnstochern im wirtschaftlich rückständigen Gebiet in den Škocjaner Bergen bei Turjak in Dolenjsko (Unterkrain). Dieses Gewerbe verbreitete sich in diese Gegend im J. 1850 aus Ljubljana und den Moordörfern. Als Ursachen für die schnelle Verbreitung werden vom Autor die ausserordentlich schwierige ökonomische Lage der Bevölkerung und der Kampf ums tägliche Brot angeführt. In der Struktur der Einkünfte für den Lebensunterhalt stellte der Verdienst durch die Zahnstocher bei den meisten Familien eine der Hauptquellen dar. Deshalb verfertigten Zahnstocher fast alle Familien, von den Häuslerfamilien angefangen bis zu den Familien grösserer Bauern. Man machte sie grösstenteils im Winter, tagsüber jeder für sich individuell, abends aber kollektiv in einigen Dorfhäusern. So wurde durch dieses Hausgewerbe die Geselligkeit lebhaft gefördert. Zugleich regten die Abende an den Zahnstochern die Entstehung von Volksliedern an, aber auch von allerlei Sitten und Bräuchen.

Diese neue häusliche Tätigkeit hatte in der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts, als sie sich rasch verbreitete, mittelbar auch den Verfall der Flachsverarbeitung zur Folge, sowie das Aufgeben der Volkstracht und schnellere Veränderungen in der Kleidungsweise. Von der Autarkie und von der einfachen Tauschwirtschaft gingen die Leute immer mehr zur Geldwirtschaft über. Auch die Ernährungsweise der Bevölkerung veränderte sich. Der gute Verdienst durch den Zahnstocherverkauf bewirkte um die Jahrhundertwende auch den schnelleren Verfall der alten Holzhäuser sowie Veränderungen und Modernisierungen des Hausinventars.

Auch die Herstellungstechnik der Zahnstocher änderte sich. Anfangs wurden die Zahnstocher mit gewöhnlichen Messern verfertigt. Man schnitt sie grösstenteils aus Ebereschens-, Hasel- und aus Ahornholz. Als diese Holzarten aufgebraucht waren, wurde eine neue Herstellungstechnik eingeführt — das Hobeln der Zahnstocher. Es wurde ein besonderer Hobel verfertigt, den man in die Tischkante einhaken kann. Damit wurden Zahnstocher aus Pappel- und aus Ahornholz hergestellt, später aber aus Tannen- und aus Fichtenholz. Nach dem Jahr 1900 setzte sich auf Anregung der Kaufleute aus Ljubljana und Zagreb eine neue Technik durch — das Zuspitzen der Zahnstocher mit besonderen gekrümmten Messern — den Krummessern.

Nach dem zweiten Weltkrieg wurde hier die grösste Anzahl von Zahnstochern im J. 1960 angefertigt — 2,700.000 Bündelchen, dann aber begann wegen der Abwanderung der Arbeitskräfte in Städte und in Industrieorte die Produktion der Zahnstocher zu sinken. Auch das Motiv für das Bestehen dieses Hausgewerbes hatte sich geändert. Dies bewirkten das schnelle Steigen des Lebensstandards, die Veränderungen der sozialen Verhältnisse im Dorf und die Veränderung der Wirtschaftsstruktur. Heutzutage erzeugen Bauern Zahnstocher, um sich ihren Lebensstandard noch aufzubessern und sich mit diesem zusätzlichen Verdienst ihre Wohnungen weiter zu modernisieren, um sich bessere Kleidung, allerlei Maschinen und Ähnliches anzuschaffen. Parallel mit dem Rückgang dieses Gewerbes sind aber auch schnell alle Sitten und Bräuche in Vergessenheit geraten, die mit der Zahnstochererzeugung verbunden waren.

In letzter Zeit ist es auch zu einem Unterschied in der Verfertigungszeit gekommen. Jetzt werden Zahnstocher während des ganzen Jahres gemacht, ja, einige Bauern vernachlässigen sogar die Bestellung ihrer Äcker zwecks der Zahnstocherproduktion.

Zum Rückgang der Zahnstochererzeugung hat viel ein neues Hausgewerbe beigetragen — die Verfertigung von Obst-Versandkisten. Mit ihrer Herstellung

